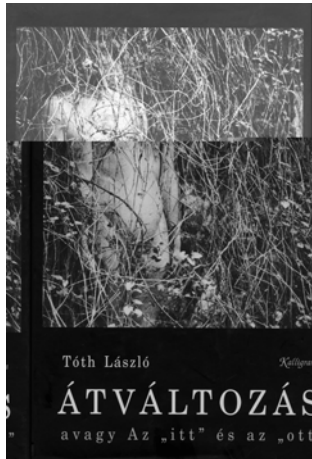

Panoráma-felvétel Tóth László költészetéről

Kalligram–Ister Kiadó
Pozsony–Budapest, 2003
695 oldal, 3200 Ft

Unikális könyv Tóth László költészetének „összese”. Akad ugyan arra irodalmunkban példa, hogy – lezártnak tekintve – költő maga elrendezi, mintegy véglegesítő kézjeggyel ellátva kiadja egész ’oeuvre’-jét, sőt arra is, hogy műveinek kritikáit is felveszi függelékként ide (ahogy ezt Füst Milán tette), de még ebben a távlatban is párját ritkító kiadvány az *Átváltozás*. Ez a kötet – összesítő szerzői célzatát, de fizikai valóságát tekintve is – egészen különleges, monumentális hatású. Mintha valaki a tavasszal hullott virágszirmokat meg a nyár testesebb gyümölcsseit, terméseit összegyűjtve – ősze fordulva – nekilátna nagy alaposággal és precizitással egy végleges, összefoglaló, nagy kompozíciót létrehozni.

Tóth korábbi (felvidéki és anyaországi) könyvei, különösen szerzői versválogatásai (*Éjjelenként a semmivel, avagy A tett nélküli színhelyek*, 1985; *Harangzúgásban, avagy A hús bohóca*, 1996; *Ötven tükör*, 1999) is mutatják, hogy költőnk – munkáinak kötetbe szervezésével, a belső referenciák finom hálózata szövő verskötet-komponálással – szeret alkotó módon szerkeszteni, beszédes montázsokat létrehozni. Ezáltal nyomatékokat jelezni, rejtettebb íveket, traverzeket megrajzolni, vagyis poézisének összszefüggéseit sugalmazni. Ez a restrukturáló elrendezés, vagyis a versek ’pillanatnyiságát’, megszületésük időbeli akcidenáit mintegy összefogó *rend*, az opuszt *egészben* bemutató koncepció most sem kelti egy ’utólagos művelet’ benyomását (nem is írja át, javítja korai verseit!). A szerzőnek e gesztusa inkább egész költészete szellemével rokon jelenség, annak nagyra törő, konstruktív szelleméből sarjad. A dolog lényege azonban talán ennél egyszerűbb hasonlat mentén is felfogható: olyan ez mint a jó gazda magatartása, azé, aki ad arra, hogy betakarított termése – kérébe, képebe, asztagba, boglyába, csűrbe rakva – világos együttesekben, jól és értelmesen legyen elrendezve.

Ami nem csökkenti az erős (olvasói, kritikus) kihívást: egy közel hétszáz oldalas versgyűjteményt, egy több mint harminc esztendő átívelő, egybe-szerkesztett poézist – főbb útjait becserkésztve, panoráma-összképre is törekedve – átfogó olvasatban ragadni meg. A könyv metaforikus alcímét idézve: felderíteni a változatos „mozdulatok” rendszerét, vagyis azt az egységet, ami e „költői arckép”-nek leginkább a sajátja. Előnyös is, csak hogy a feladatot egyúttal meg is nehezíti, hogy a recenzens – a négy komoly, az egyes Tóth László-kötetek kronológiáját követő betét-fejezetben – kiváló kortárs-kritikusok, költői

pályatársak értelmező reflexióinak garmadáját is kézhez kapja itt. Vagyis nehéz lesz abban bízni, hogy az ő szempontjaikhoz, értékelő, elemező megállapításaihoz valamit is hozzátehet, avagy előállhat bármivel, amivel ezeket a szemléket felülírhatja. Az *Átváltozás* azonban kínál egy sajátos ösvényt, amin talán mégis végigsurranhat a figyelmes tekintet. Akárha egy kettős (vagy többszörös) tükröződésre játszó koncept, installáció belső adottságát használnánk ki: Tóth egész költészetébe úgy merülhetünk el itt, hogy közben annak fejleményeit többféle, folyamatosan szélesedő kritikai és kortörténeti vetületben is szemügyre vehetjük.

Leltár, jeltár

Első megközelítésünk legyen távlatos, száraz adatokkal operáló, tárgyilagos.

A felvidéki magyar költészetben egy igen tehetséges, modern raj kelt szárnya a múlt század utolsó harmadának kezdetén (az *Egyszemű éjszaka* [1970] antológiával, melynek nevezetes címadó verse is az ő tollából való)*. Szerkesztők, kritikusok, kiadói emberek hamar felfigyeltek az ifjú Tóth Lászlóra (és persze a hivatalos cenzorokban is bizseregni kezdett a vadászösztön, hogy kellő időben lecsaphassanak majd rá): ennek a nemzedéknek az egyik legjobb tehetségeként lépett színre (és többnyire Varga Imrével emlegették párban). Első kötete *A hangok utánpótlása* (1971) megjelenése óta kilenc költői könyve jött ki (nem számítva gyerekvers-gyűjteményeit). Ebben a kötetben szerepel ugyan közel negyedszáz újabb költeménye, de – úgy tűnik –, hogy Tóth intenzív költői alkotókorszaka 1990 táján lezárult. (Hogy ez a benyomás mégis csak téves, arra csupán az ad reményt: többféleképpen is lehet értelmezni az *Átkelés* záróciklusának címét – „prológusként” szólnának ezek az utóbbi versek egy későbbi „utójátékhoz”?)

Több mint hétszáz költemény szerepel a kötet lapjain. És hogy ez nem csupán a korábbi Tóth-kötetek összesítése, arra nemcsak az előzmények átszerkesztett konstrukciója utal, hanem az is, hogy szó szerint „egybegyűjtő” ölelésben jelenik meg minden verse: közel kétszáz darab egyáltalán nem is szerepelt a korábbi kötetekben, többségük csak folyóiratokban került nyilvánosságra, sőt félszáz költemény most lát először nyomdafestéket a szerzői kéziratok nyomán.

A költő a költemények visszatekintő fejezetes elrendezésével maga periodizálja pályáját, egy korai (közös címen: *Előidő. Előjáték*, 1967–1971), egy elő-középnek nevezhető (*Átkelés*, 1969–1979), egy centrális (*Istentelen színjáték*, 1976–1994) és egy epilógikus (*Utójáték helyett: prológus az utójátékhoz*, 1989–2002) szakaszra tagolva azt. Érdeemes felfigyelni, hogy ezek a évszám-periódusok át-átmetszik egymást, vagyis Tóth költészetének egyes jellegzetes korszakai, tendenciái, irányai mintha korábban kezdődnének és később zárulnának, csengnének le. A fő fejezetek sorozata tehát egy elcsúsztatott kronológiát követ, és verseskönyveiben eddig még nem publikált művekkel bővülve az *Átváltozás* sem

* Egy későbbi, nagyobb távlatú tanulmányban valakinek talán érdekes lesz elemezni, hogy a velük többé-kevésé azonos időben jelentkező *Új Symposion* első nemzedékének (Tolnai, Domonkos), az akkor induló erdélyi költők (Szilágyi Domokos), illetőleg Tandori, Oravecz, Petri költői avantgárdjának törekvései hogyan függnek össze, milyen áthallások, és lényeges különbségek figyelhetők meg közöttük. Hogy ebben milyenek a '68-as év eseményeinek a nyomvonalai, s hogy a radiális cseh, a szlovák, a román, a szerb költészeti közegnek, inspirációjának milyen hatásait lehet – irodalomtörténeti perspektívában – észrevenni.

szerkezetileg, sem tartalmilag nem konvergál a korábbi rész-kötetekkel (beleérve a korábbi válogatásokat is).

Leltározó áttekintésünkben nem hiányozhatnak a 'Visszhang' című fejezetek se – a költőnkéről szóló hetvenhét kritikai írás. Ezek közül a legtöbb – közel negyven – Tóth '80-as években írt nagy trilogikus (kötet-)ciklusáról szól, igen széleskörű, mondhatni „összmagyar” recepciót jelezve; akad ebben az összeállításban paródia, kéziratból közölt irodalmi-est megnyitó szöveg, igazoló, magyarázó, törlendő sorokat leltározó lektori, szerkesztői jelentés, szerzői válaszlevél, és nem csak méltató, elemező szemlék, hanem bíráló élű publikációk is.

Tóth László irodalmi tevékenységi körének roppant széles a sugara; tucatnyi antológia, dokumentumkötet címlapján/címlap-verzóján szerepelt szerkesztőként az ő neve – költőnk a felvidéki magyar kultúra prominense, sokoldalú kutató, fordító és redaktor is. Saját poétai munkásságát összefoglaló könyvét nem méltatni ebben a tekintetben – mulasztás lenne. Kezdjük azzal a filológiai és az életmű kibontakozását poétikailag értelmező ténnyel, hogy e könyvben valamennyi verse végén megadja a mű megszületésének datálását (hely- és időadatokat) – pályájának, sorsának igencsak változatos 'helyszínelése' ez, és poézisének sajátos (regényes) kronologikus tükörfületeit is felvillantják ezek a beszédes adat-sorok. Sajátos szerkesztői-szerzői adalék az is, hogy – a színpadról kiszóló színészhez hasonlóan – több helyütt (újabb irodalmunkban egyébként is igen jellegzetes esztétikai szerepet játszó) lábjegyzetekkel tesz előre és visszamutató utalásokat költeményei bizonyos motívumai között. A ciklikus felépítési rendszerről ehelyütt csak annyit: a kiadvány jól megkülönböztető betűtípusokkal segíti az olvasót abban, hogy a költemények sorozatai, vers-bokrai közötti összefüggések ne sikkadjanak el, és ezáltal a különböző részek közti tallózásra, ide-oda lapozó olvasásra is ösztökél velük (és rájöhettünk: milyen jó dolog egy szalagos könyvjelző).

A sűrű és gazdagon változatos életmű anyagában további segédletek is támogatják az áttekintésre törekvő figyelem dolgát: a versek idegen nyelvű betét-idézetéről szóló jegyzetek, a betűrendes cím- és ciklusmutató (eltérő betűformákkal szedve), valamint az a remekül megszerkesztett tartalomjegyzék, amivel nem csak az átnézetet segíti, de bizonyos rövidítés-jelekkel a versek korábbi könyvbeli megjelenésére, illetőleg azokra a költeményekre is utalhat a szerző, amelyek cenzurális/szerkesztési okokból – s ezek, mint mondtuk, a pálya derekán szép számmal akadnak – eddig csak lapokban voltak olvashatók avagy kéziratban maradtak. Summa summárum: az *Átváltozás* – kötet szerkesztési mestermunka.

Néhány főbb horizontvonal

Valószínűleg igaz az a megállapítás, hogy egy irodalmi műalkotás értékét, első gazdagságát is jelzi, milyen sokféle értelmezést provokál, hányféle megközelítésre, akár eltérő recepcióra ad esélyt. Ha valaki a Tóth László költészetével elmélyülten foglalkozó írásokat megpróbálja mintegy 'egybeolvasni', szempontjaikat egymás közelébe hozni (ebből a négyrészes 'kritikai tükörből' talán a Zalabai Zsigmond, Tózsér Árpád, Grendel Lajos, Varga Imre, Németh Zoltán, Mátyóki Endre, Szkárosi Endre, Vörös István, Tandori Dezső tollából való szemléket, tanulmányokat érdemes kiemelni), akkor egyfelől arra a következtetésre jut, hogy alapértelmezéseik, értékeléseik néhány lényegi vonásában egybe-

csengenek, másfelől viszont azt is észre lehet venni, hogy hangsúlyaik, „kiemeléseik”, vagyis jellemzésük fő vektor-irányai sok mindenben el is térnek egymástól. Nagylélegzetű, meg-megújuló, a modern magyar versnyelv sokféle lehetőségét kiaknázó poézisről beszélnek, azonban hol a költemények gondolati alapozását avagy a mitologikus horizontokat is érintő költői együttesben az én-azonosság lírai problémáit, eredményeit emelik ki, hol inkább a szövegformák, a közvetlen, a perszonalitást hitelesen tükröző beszédmód felé irányuló merész alkotói mozgásokat, a quasi epikus, ciklikus szerkesztésmódot, a hosszú versekben megtestesülő „beszélyes” költői lendületet méltatják. (Hogy mindezek háttérében a tehetségnek időnként milyen közegben kellett a maga alkotói egzisztenciájáért a harcát megharcolni, arról a kiadói, lektori jelentések adnak jelzéseket – vagyis sokoldalú ez az irodalomtörténeti dokumentáció.)

Némiképpen „utókori” nézőpontból szemlélve: Tóth László költészetének egész volumene kétségtelenül a „kései” modern magyar költészet megkapó, magas erősségei közé tartozik. Csupa drámai nyugtalanság feszül mindvégig benne – egy kételyekkel telített, alapvetően tragiko-groteszk színezetű, őszinte lélek életérzését, -szemléletét szólaltatva meg változatos hangon és „maszkokkal”. Szinte minden kritikusa, olvasója rezonál Tóth sajátos „egzisztencializmusára”, mellyel a kor emberének bezártságát jellemzi, és arra is, hogy a perszonális létezés érzéki, gondolati körüljárásában mennyire lankadatlan az ihlete. Aminek az az eredménye, hogy az (egyes esetekben beckett-i) abszurditással is úgy néz szembe, hogy a kitörés reményét mégsem adja fel. Különös pátosz hatását kelti érzéseinek, indulatainak, lírai reflexióinak szerves együttese (Gróh Gáspár egyenesen „eredendő romantikáról” beszél), megőrizve, sőt – érdekes módon – nem egyszer egy barokkos stílus mozdulataira emlékeztető gesztusokkal fokozva is azt, ami a klasszikus avantgárd költészet hagyományára utal vissza. Fodor András finom esszéjének egyik fordulata emlegeti ezt a kassáki tradíciót, és ennek mentén költőnk első két kötetéről még az is lehet a benyomásunk, hogy ez a versbeszéd, a lírai tónus, a Kassákénál lágyabb hangszerelésű, a mondatokat mégis bizonyos pátosszal telítő fiatal József Attila szabadverseihez is rokonítható.

Ezek a nyomvonalak, a kapcsolódási pontok – melyeknek „nevesített” jelzései Tóth Lászlónál mottók, betét-idézetek révén igencsak gazdagon, verseinek szöveg-testét szinte beindázva, szerepelnek – jó néhány kritikusat foglalkoztatták. Ez az „összes” talán azzal bővítheti az elemző értelmezést (túl a nyilvánvaló „nagy-referenciákon”: Dante „Commediá”-ján, a shakespeare-i sírásón, Rimbaud „egy évadán”, Pessoa több-alakváltozatú lírai énjén – hogy néhány fontosabbat említsünk közülük), hogy a magyar vershagyományok mellett (sőt, néha fölött) erősen érzékelhető, hogy ez a Duna-táji költő organikusán veszi és viszi nyelvünkön tovább a 20. századi cseh, szlovák és lengyel költészet modern nagyjainak hagyatékát is. Amelyekre időközben – többek között éppen Tóth műfordítói és szerkesztői közreműködésével – a magyar olvasó egyre szélesedő közvetítések segítségével láthat immár rá, és talán ebből is adódik, hogy költőnk modernségének egész mintázata még inkább ide, ilyen közép-európai poétikai összefüggésekhez kapcsolható (amiben persze evidensen kitüntetett szerepe van Vladimír Holannak, akit igen sok recenzió emleget). Érdekes, hogy a sok név- és idézet szerinti irodalmi referencia dacára Tóth költészete nem az „irodalmisság” hatását ébreszti – inkább a magányos személy belső kommunikációjának nyomait lehet látni bennük; hasonló módon ahhoz a vissza-visszatérő vershelyezethez,

melyben lámpa- és kozmikus csillagfényben, de könyveinek szellemkörében írja, érleli a költeményt.

Kétségtelennek látszik a pálya zenitje, ami a „komplex versszövegeknél”, a nagy konstrukciójú kötetek, illetőleg az itt *Istentelen színjáték* főcímen összefoglalt és elrendezett, lényegében a 80-as évekre tehető szakasznál jelölhető ki. A laza, a lírai meditációt és rejtetten szőtt önironikus epikumot szervesen hozó nagy versek és verssorozatok szigetei között hajózhatunk, kalandozhatunk e törzsrészt olvasva; itt érezhető igazán az, hogy a játékos, groteszk könnyed felszín mennyi réteget érint és fed, és ezáltal legjobb versei „egymásra exponált mozdulatok” sűrű benyomását ébresztik fel bennünk (amiről Varga Imre egyik írása beszél). Abból adódóan, hogy ebbe a periódusba kerülhetett (vissza) a legtöbb korábbi kötetből mellőzött költemény, sőt néha egy-egy egész versfüzér, talán nem jobb, de dúsabb, színesebb lett az összkép. Az apró ’vers-szikráktól’, az az egészen sajátos, mélytűző és szomorúan gyengéd hangtól, ami szerelmes-erotikus szólamainak sajátja – a kiemelkedő „egyebek” mellett (a több oldalról is méltányolt lét-ontológiai, „topográfiai”, „szociográfiai” ciklus-menetek, avagy az „abszolút sírásó” versek körzetét alkotva): mindez együtt jelenik meg a főműveknek ebben a háromrészes együttesében. (Ez a „trilógia” több mint négyszáz műből áll, vagyis a könyv anyagának több mint felét fogja át.)

Szemlénk elején utaltunk rá, hogy Tóth László könyvének igen fontos karaktervonását maga a kötet-szerkezet adja, és hogy ez a komoly, nagyívű konstrukció maga is mély összefüggést mutat költészetének alapjaival. A posztmodern, a dekonstrukció új századából visszapillantva: az ily módon is megnyilatkozó, a szétesés ellen küzdő, pozitív költői attitűd, mely ma már igen ritka, és a jelen „divatjai” felől szemlélve sajnos „idejétmúlt” is, e sorok írójához igen közel áll. Tóth László nagyszabású kiadványa nekem azt is mondja: a szomorú emlékü 20. század Közép-Európájában élve, a múlt század utolsó évtizedeinek minden hányattatásai dacára a költői létezés – jelesül az övé – végül is mégis csak sorunk, küzdelmeink nagy-nagy pozitívuma. (*Átváltozás avagy az „itt” és az „ott”. Mozdulatok egy arcképhez a múlt századból. Összegyűjtött versek és értelmezések 1967–2003.*)

Fogarassy Miklós